

KONSULTACIJOS

E. MEŠKAUSKAS

MARKSISTINĖ FILOSOFIJOS IR JOS OBJEKTO KONCEPCIJA

Viena iš filosofijos, kaip tam tikro mokslo, ypatybių yra ta, kad jos tiriamojo objekto negalima tiesiog nusakyti. Visų pirma dėl to, kad įvairiais istoriniais laikotarpiais tas objektas ir jo tyrimo problematika skyrėsi. Be to, visais laikais nuomonių skirtumai tarp įvairių filosofijos srovių pasireiškėdavo ir tebe pasireiškia ne tik keliamų problemų sprendimu, bet ir skirtinga filosofijos objekto bei jos pažintinių tikslų samprata. Vadinasi, nebuvo ir nėra vieningos, visų pripažintos pačios filosofijos koncepcijos. Todėl ir šiuolaikinės filosofijos objekto aptarimas yra neatskiriamas nuo filosofijos koncepcijos pasirinkimo ir jo mokslinio pagrindimo.

Maršizmas, suteikdamas šiuolaikinei filosofijai nuoseklią mokslinį pobūdį, sukūrė ir naują jos, kaip tam tikro mokslo, koncepciją su sava tiriamojo objekto bei problematikos samprata. Ryšio su ankstesne filosofijos mokslo raida išaiškinimas įeina į mokslinį šios koncepcijos pagrindimą.

1. Istorinis filosofijos objekto kitimas

Senovėje filosofija formavosi kaip dar nespecializuotas universalus mokslas. Į filosofinio aiškinimo sritį įėjo visa tai, kas domino ir galėjo dominti žmogaus protą. Vadinasi, jos objektas buvo visa tikrovė visais galimais jos traktavimo aspektais. Vadinasi, tokiomis sąlygomis objekto apibrėžimo iš viso nereikėjo. Nors tuo laikotarpiu ir nebuvo nuomonių skirtumo dėl filosofijos objekto apimties, tačiau jau pradėjo atsirasti skirtingi to objekto turinio aiškinimai. Filosofijoje išsiskyrė dvi priešingos kryptys — materializmas ir idealizmas, — susidarancios iš daugelio įvairių srovių. Materialistinės srovės filosofijos tiriamą tikrovę supranta kaip žmogaus juntamąjį pasaulį, kuriam priklauso ir maštantis žmogus. Idealistinėms srovėms tikrovė yra ypatinga dvasinė, arba ideali, būtis,

kuri gauna juntamų daiktų pavidalą tik žmogaus suvokime. Idealizmo požiūriu, ši dvasinė realybės prigimtis ir yra tikrasis filosofinio aiškinimo objektas.

Filosofijoje idealistinė pažiūra į tikrovę atsiranda dėl religinių tradicijų. Idealioji būtis iš esmės yra filosofinė antgamtinės būties modifikacija. Tačiau idealistinė tikrovės samprata tiesiogiai nesutampa su religiniu požiūriu. Religijoje pasaulis suskyla į du — antgamtinį, arba dvasiškąjį, ir šio sukurtą bei valdomą materialųjį pasaulį. Nuoseklusis idealizmas yra monistinė vienos tikrovės koncepcija, ir kaip tik tuo jis nepriimtinas labiausiai savo tradicijas saugančiai katalikų bažnyčiai.

Religinei tikrovės sampratai artimesnis yra dualizmas, t. y. filosofinė dvejopos tikrovės koncepcija. Tokio tipo filosofijos teorijų buvo senovėje, jų yra ir šiandien. Tačiau gilesnė dualizmo analizė neduoda pagrindo atskirti jį nuo idealizmo. Dualistinei filosofijai besąlygiška yra tik dvasinė būtis; ir nors ji idealizmą kritikuoja, pati yra idealizmo atmaina. Antra vertus, idealizmas visuomet slepia savyje dualizmą, nes, priskirdamas tikrovei dvasinę prigimtį, jis negali išvengti jos priešpastatymo juntamajam daiktų pasauliui.

Iš minėtų krypčių išsiskiria tos filosofijos srovės, kurioms būdingas agnosticizmas arba skepticizmas. Jų požiūriu, žmogus negali pažinti tikrovės prigimties, ir todėl nė viena filosofinė tikrovės koncepcija negali būti pagrįsta. Nuosekliai agnostinis požiūris į pažinimo objektą veda į subjektyvųjį idealizmą, kuris tuo objektu laiko ne pačią tikrovę, o jos žmogiškąjį, jutiminį vaizdą. Teigdamas ne būties, o tik pažinimo objekto idealumą, subjektyvusis idealizmas skiriasi nuo nuosekliojo, arba objektyviojo, idealizmo. Yra ir materializmui artimesnis „pusinis“ agnosticizmas, kuris nepriešpastato tikrovės jos jutiminių vaizdai, tačiau laiko, kad gilesnis tikrovės prigimties pažinimas žmogui yra neprieinamas.

Visos šios tarpinės srovės yra filosofinės pozicijos nenuoseklumo apraiškos. Pagrindinės viena kitai priešpastatomos filosofijos kryptys yra materializmas ir idealizmas. Tačiau jau senovėje pastebimas filosofijos susiskaidymo į sroves pobūdis leidžia skirti bent tris jos tiriamojo objekto turinio sampratos variantus. Filosofinio pažinimo objektu čia laikomas arba juntamasis materialus pasaulis, arba jo dvasinė prigimtis, arba žmogiškasis, jutiminis tikrovės vaizdas.

Filosofijos objekto klausimas nauju (t. y. apimties) aspektu iškyla mokslo specializacijos sąlygomis. Tos specializacijos procesas prasideda dar senovėje. Todėl Aristotelis filosofijos, kaip universalaus mokslo, problematikoje mėgina atskirti bendro, filosofinio tyrimo sritį („pirmąją filosofiją“) nuo specialių tikrovės tyrimo sričių. Aleksandrijos laiko-

tarpiu formuojasi empirinių mokslų, kaip savarankiškų tyrimo sričių, užuomazgos. Viduramžių epocha, kurioje filosofija vystėsi kaip teologiją aptarnaujantis mokslas, dar tik rengė sąlygas tam naujam moksliniam statusui, kurį filosofija įgijo Naujųjų amžių pradžioje.

Naujieji amžiai — tai intensyvios mokslų specializacijos epocha. Mokslas, pirmiausia gamtotyra, diferencijuojasi į atskiras, savarankiškai besivystančias tyrimo šakas. Išskyla klausimas, kokia tyrimo sritis priklauso filosofijai, iš tradicijos universaliam mokslui, ir koks yra jos santykis su kitais mokslais. Išskyla filosofijos objekto apibrėžimo problema. Šios problemos sprendimą savotiškai diktavo gamtotyros specializacijos pobūdis. Įvairūs gamtos mokslai tartum suskaldė tikrovę į tyrimo sritis, nė vienas netirdamas jos kaip visumos. Tikrovės, kaip visumos, aiškinimas natūraliai liko filosofijai. Drauge filosofijai liko ir bendra tikrovės pažinimo problematika, nuo kurios sprendimo priklauso filosofinio aiškinimo turinys. Filosofijai atiteko ir sritys, kurioms tirti tuo metu dar nebuvo susiformavę savarankiški mokslai (psichologija, etika, estetika, logika ir kt.).

Tuo metu filosofijos problematika buvo labai plati, todėl jos tiriamojo objekto apimtis nebuvo apibrėžta. Šiuo atžvilgiu filosofija aki-vaizdžiai skyrėsi nuo specialiųjų mokslų ir dėl to „netilpo“ į bendrąją mokslo specializacijos sistemą, kaip jos sudėtinė dalis. Tą skirtumą gilino ir jos tyrimo metodų neapibrėžtumas. Filosofija iš esmės liko grynojo protavimo (t. y. spekuliatyvinio) mokslu, priklausomai nuo krypties daugiau ar mažiau laisvai operuojančiu kitų mokslų duomenimis. Tuo pagrindu ir atsirado filosofijos, kaip ypatingos žmonių pažintinės veiklos srities, priešpastatymas mokslui.

Savo objekto neapibrėžtumą filosofija bandė kompensuoti, kurdama visaapimančią būties ir pažinimo sistemą, kurios trūko susiskaidžiusiems specialiams mokslams. Tai darė ją savotišku specializuotų mokslų antstatu, savotiškai juos integruojančiu veiksmu. Šitaip savo vaidmenį suprato materialistinės krypties filosofija. Idealizmas tokiam vaidmeniui netiko dėl tikrovės sudvasinimo ir dėl to, kad kuriamų filosofijos sistemų turinys buvo atitrūkęs nuo gamtotyros turinio. Šį vaidmenį iš dalies bandė atlikti ir įvairios ano meto kompromisinio pobūdžio filosofijos srovės.

Filosofijos objekto platumas ir sistemos kūrimo poreikiai sąlygojo vidinę jos specializaciją, susiskaidymą į įvairias filosofines disciplinas. Tos specializacijos pobūdis, specialiųjų disciplinų skaičius ir turinys buvo aiškinamas taip pat nevienodai, kaip ir pažintiniai filosofijos tikslai. Tačiau pagrindinės tokios specializacijos linijos buvo dvi: būties teorija, arba ontologija, ir pažinimo teorija, arba gnoseologija (kitu

terminu — epistemologija). Kitos filosofijos disciplinos, tokios, kaip etika, istorijos filosofija, psichologija, logika, estetika ir kt., šioje specializacijoje vaidino pagalbinį vaidmenį.

Pagrindinė filosofinių pozicijų susidūrimo sritis buvo ontologija. Materialistinė filosofija ją kūrė kaip gamtotyros duomenimis apibendrinančią gamtos filosofiją (natūrfilosofiją). Idealizmas ontologiją laikė nuo gamtotyros nepriklausoma metafizine (esančia „anapus fizikos“) disciplina, kuriai yra pajungta gamtotyros turinį atitinkamai interpretuojanti natūrfilosofija. Filosofinių pozicijų skirtingumas atsispindi ir gno-seologijos turinyje.

Kadangi Naujųjų amžių filosofijos objektas buvo neapibrėžtas, o jos problematika įvairi, atsirado daug materialistinių ir ypač idealistinių srovių. Tos srovės skyrėsi viena nuo kitos ne tik išieties pozicijomis, konkrečiu turiniu, bet ir terminologijos savitumais. Tai silpnino filosofijos poveikį gamtotyros ir apskritai specialių mokslų raidai. Net materialistinė ano meto filosofija, remdamasi gamtotyros duomenimis, neįstengė išvelgti metodologinių tolesnės gamtos mokslų raidos poreikių ir XIX a. viduryje šiuo atžvilgiu atsiliko nuo tų mokslų.

Apie XIX a. vidurį gamtotyros raidoje prasideda reikšmingas posūkis. Ji pradeda įsisavinti idėją, kad viskas vystosi. Nuo empirinio įvairių gamtos daiktų tyrimo ji pereina prie jų kilmės bei kitimo sąlygų aiškinimo. Dėl to gamtotyros kuriamas gamtos paveikslas įgyja naują pobūdį. Šio posūkio reikšmę taikliai apibūdino F. Engelsas, sakydamas: „<...> jei ligi praėjusio amžiaus pabaigos gamtos mokslas daugiausia buvo *renkamasis* mokslas, užbaigtų daiktų mokslas, tai mūsų amžiuje jis iš esmės yra *tvarkomasis* mokslas, procesų mokslas, mokslas apie tų daiktų kilmę bei vystymąsi ir apie ryšį, kuris šiuos gamtos procesus jungia į vieną didžią visumą“¹. Atskiros gamtos sritys, kuriose specializuojasi gamtotyra ir kurias vystymosi procesai jungia į bendrą gamtos paveikslą, tik santykinai yra atskiriamos viena nuo kitos. Tik kaip visos gamtos istorijos sąlygojamos reiškinių sritys jos sudaro ypatingus mokslinio tyrimo objektus.

Ryškėjant visos gamtotyros objekto vienumui, kiekvienas atskiras gamtos mokslas yra verčiamas aiškinti savo vietą kitų gamtos mokslų tarpe ir atsižvelgti į gamtos, kaip tam tikros visumos, ypatybes. Vadinasi, pati gamtotyra ima aiškinti gamtos „sistemą“. Todėl nebelieka mokslinio pagrindo kurti ypatingą, filosofinę, gamtos sistemą ontologinių ar natūrfilosofinių spekuliacijų pavidalu. Materialistinei filosofijai iškyla reikalas suderinti savo objektą su tolesnio gamtotyros ir

¹ K. Marksas ir F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. 2, V., 1950, p. 349.

viso mokslo vystymosi poreikiais. Todėl tuo metu šie poreikiai dar nebuvo akivaizdūs. Vystymosi idėjos įsisavinimo procesas gamtotyroje tebuvo vos prasidėjęs, o visuomenotyra dar tebeieškojo kelių į objektyvų mokslinį savo srities reiškinį tyrimą. Reikėjo nepaprastai didelio įžvalgumo, kad gamtotyros padarytame posūkyje būtų pastebėta naujo visų mokslų raidos etapo pradžia ir naujos filosofijos koncepcijos pagrindas. Tokį įžvalgumą parodė K. Marksas ir F. Engelsas, kurie, sprenddami praktinius revoliucinio darbininkų judėjimo uždavinius, padarė epochinės reikšmės atradimus tiek politinės ekonomijos bei visuomenotyros, tiek ir filosofijos srityje.

Filosofiniai marksizmo nuopelnai tiesiogiai susiję su paties filosofijos mokslo ir jos objekto naujos koncepcijos sukūrimu.

2. Marksistinė filosofijos objekto samprata

Iš mokslinės (t. y. materialistinės) filosofijos turinio iškritus tradicinei ontologinei-natūrfilosofinei problematikai, jai neabejotinai liko specializuoto mokslo neperimta sritis — pažinimo procesas.

XIX a. besiformuojanti pozityvistinės filosofijos srovė iškėlė mintį, kad filosofijos objektu reikia laikyti patį pažinimo procesą arba tiesiog mokslą. Būdama bendra mokslo teorija, filosofija turinti atsiriboti nuo tikrovės aiškinimo, kuris priklauso specialiesiems mokslams. Bandydama pati kaip nors aiškinti tikrovę, filosofija virstanti mokslui svetima „metafizika“. Šitokios pažiūros į filosofiją laikosi ir vėlesnės pozityvizmo atmainos.

Tačiau pažinimo procesas pats savaime nesudaro savarankiško nuo tikrovės atsiribojamo objekto. Juk pažinimo rezultatai — tai tikrovės įprasminimas; juose yra realizuojamas santykis tarp pažintinės veiklos ir tikrovės, kaip tos veiklos objekto. Dėl to filosofija negali aiškinti pažinimo proceso ir jo rezultatų, pati neturėdama tikrovės koncepcijos, t. y. nesiremdama tam tikrais pažinimo rezultatų tikroviškumo kriterijais, vienokia ar kitokia pažinimo subjekto ir objekto santykio samprata. Kita vertus, pažinimo proceso problematika gali būti tiek moksliskai sprendžiama, kiek pati tikrovė moksliskai aiškinama.

Tikrovės koncepcijos moksliskumo charakteristika yra materializmas. Todėl materializmas ir yra ta koncepcija, kuri leidžia kelti pažinimo proceso problemas moksliskai aiškinamo subjekto ir objekto santykio aspektu. Tačiau materialistinė tikrovės koncepcija apima įvairius mokslo lygius ir pati savyje neturi pasiektos mokslo pakopos specifikos. Tikrovės aiškinimo moksliskumo samprata keičiasi su paties mokslo

pažanga. Įsigalėjus vystymosi idėjai, vystymosi požiūrio taikymas mokslė tampa *šiuolaikinio* mokslėškumo išraiška. Tik vystymosi aspektu gali būti mokslėškai aiškėnamas ir pažėnimas. Tai padaro bėtiną bendrą, vystymosi tyrėmą, aiškėnimą, apimantį įvairiausio pobėdžio vystymosi procesus, vykstančius negyvojoje ir gyvojoje gamtoje, žmonių visuomenėje ir pažėntinio mąstymo srityje. Vadėnasi, mokslėškai pagrėstam vystymosi požiūrio taikymui visose mokslo šakose yra bėtėna bendra vystymosi teorija, kuriai apibėdinti vartojamas dialektikos terminas. Marksizmo požiūriu, toks bendras vystymosi proceso tyrimas ir priklausos šiuolaikėnei filosofijai.

Tirdama vystymosi procesą, aiškėdama jo bendrąsias sąlygas ir dėsnius, filosofija vienu aspektu apima visą tikrovę ir pažėntinį mąstymą. Naujai formuluodama savo problemas, ji išsaugo tradicinę filosofijos objekto universalumą ir sudaro teorėnes prielaidas racionaliam ankstesnės filosofijos turėnui įsisavinti. Kartu savo materialistėnei pozėcijai ji suteikia šiuolaikinę, dialektėninę, pobėdį. Dėl to ji ir apibėdinama kaip dialektėnė-materialistėnė filosofija.

Tiksliai apibrėždama savo tiriamąjį objektą, filosofija, kaip savitas mokslas, įeina į bendrą mokslo specializacijos sistemą. To objekto aspektu filosofija gali operuoti pažėntiniais kitų mokslų rezultatais, nepažeisdama jų mokslėnės kompetencijos, ir atlikti savitą, bet visiems mokslams reikšmingą, metodologėnį vaidmenį.

3. Metodologėnis filosofijos vaidmuo

Metodologėnėmis problemomis užsiima ne tik filosofija. Su jomis susiduria kiekvienas mokslas, aiškėdamas savo pažangos perspektyvas. Įvairūs mokslai tas problemas sprendžia, remdamiesi savo tyrimo srities patyrimu.

Tą patyrimą reikia studijuoti, jau norint paprastai paaiškėinti konkrečių tyrimų metodiką. Visi mokslėnio tyrimo metodai slepia savyje teorėnius ankstesnių tyrimų rezultatus, kurie ir pateisina tų metodų vartojimą. Pavyzdžiui, spektrėnę analizę tyrimo metodu daro fizikėnė spektro teorija, įvykių tikėmybės skaiėiavimą — matematėnė tikėmybių teorija, svarstyklių vartojimą — mechanikos teorija ir t. t. Formuodamas ir vartodamas įvairius tyrimo metodus, mokslas tikslingai panaudoja teorėnes žėnias naujiems tyrimams. Nesunku pastėbėti, kad, net aiškėdamas tyrimų metodiką, atskiras mokslas negali apsiriboti vien tik savo pažėntinio patyrimo studijavimu. Tuo labiau tai lieėia metodologėnių problemų sprendimą.

Specialių metodologinių tyrimų objektas yra visas tam tikro mokslo turinys. Tyrimais aiškinamos bendros to mokslo galimybės, sąlygojančios jo tolesnę pažangą. Šituo atžvilgiu specialioji metodologija yra mokslas apie mokslą, automokslas arba metamokslas.

Pažymėtinos dvi kiekvienos metodologijos ypatybės. Pirmą, dėl pačios mokslinio pažinimo prigimties metodologija negali būti užbaigta. Jos problematika ir sprendimai keičiasi mokslo raidoje. Antra, nėra ir negali būti uždaros, vien kurio nors atskiro mokslo rėmuose kuriamos metodologijos. Specialaus tyrimo sritys yra tik santykinai savarankiškos; kiekvienas mokslas turi nusistatyti savo vietą tarp kitų mokslų. Todėl ir specialioji metodologija nėra grynai speciali — į jos problematiką įeina įvairiems mokslams bendrų problemų.

Yra metodologinių problemų, su kuriomis susiduria visi mokslai. Iš dalies jas sprendžia teorijų struktūrinės analizės mokslai — logika, matematika. Yra filosofinių srovių (pavyzdžiui, pozityvizmas), teigiančių, kad visą bendrosios mokslo metodologijos problematiką sudaro mokslo struktūros analizė, kad mokslo metodologijos turinys sutampa su tokio tyrimo rezultatais.

Atsižvelgdama į tai, kad pažinimas apima santykį tarp pažįstamo objekto ir pažįstančiojo subjekto, dialektinė-materialistinė filosofija kečia ir sprendžia visam mokslui bendras metodologines problemas jo turinio atitikimo tikrovei aspektu. Šiuo aspektu filosofija aiškina ir paties struktūrinio tyrimo rezultatų pažintinę reikšmę.

Savo dialektiniu turiniu filosofija atlieka bendrosios mokslo metodologijos, arba mokslinio mąstymo logikos, vaidmenį ir naujai suformuluoja mokslinio tikrovės reiškinių aiškinimo (moksliskumo) kriterijus.

Jau senovėje buvo pradėta remtis reiškinių struktūrinio priežastiniu aiškinimu. Daiktų savybės imamos sieti su jų struktūromis, o daiktų kitimas — su natūraliomis priežastimis. Tuo ir pasireiškė senovės filosofijos moksliskumas, skyręs ją nuo mitologijos. Tolesnis žingsnis ta pačia kryptimi — reiškinių tarpusavio priklausomybės bei struktūros dėsnių formulavimas ir jų išreiškimas griežta matematine forma. Tai būdinga empirinės gamtotyros moksliskumui. Priėmus vystymosi požiūrį, paprasti empiriniai mokslinio reiškinių aiškinimo kriterijai pasidaro nepakankami. Šiuo požiūriu, daiktų struktūros ir reiškinių tarpusavio priklausomybės tyrimas sudaro tik vieną mokslinio tikrovės aiškinimo aspektą; kitas, dar reikšmingesnis, aspektas apima reiškinių išsivystymo, egzistavimo bei jų tolesnio kitimo sąlygų aiškinimą, vis plačiau apimančių tikrovę, kaip visumą.

Filosofija, tirdama bendrąsias bet kokio vystymosi sąlygas ir aiškindama bendruosius jo dėsnius, suranda kriterijus įvertinti atskiro

mokslo ar jo šakos pasiektą brandumą, kuris nustatomas, atsižvelgiant į tai, kiek tas mokslas savo tyrimo srityje yra realizavęs vystymosi idėją. Šie kriterijai padeda išaiškinti, koku mastu tas mokslas jau yra aprėpęs savo objektų susiformavimo bei egzistavimo istoriją, kokios tos istorijos pusės dar nepradėtos aiškintis, ir, tuo remiantis, nustatyti tolesnių tyrimų problematiką. Šita metodologinė mokslo turinio kontrolė skirtina nuo formalios loginės, kuri neišeina iš esamo mokslo lygio rėmų.

Metodologiniai mokslo brandumo kriterijai nesutampa su matematinio teorijos griežtumo, tikslumo kriterijais. Kiekvieno mokslo raidoje galima išskirti aprašomąją ir aiškinamąją stadiją. Specialus reiškinių tyrimas prasideda jų aprašymu, struktūros aiškinimu, klasifikavimu, jų tarpusavio ryšių ir ryšių su aplinka nustatymu. Šios stadijos mokslo rezultatai vertinami matematinio tikslumo kriterijais. Antroje stadijoje pereinama prie tiriamųjų reiškinių išsivystymo bei jų egzistavimo sąlygų aiškinimo. Šios stadijos mokslo rezultatų įvertinimui neužtenka matematinio tikslumo kriterijų. Pavyzdžiui, šiuo metu biologija atsilieka nuo fizikos savo rezultatų matematinio tikslumu, bet pralenkia ją vystymosi idėjos realizavimu.

Vystymosi idėjos realizavimas, suprantama, priklauso nuo tam tikru laiku turimų mokslo ar jo šakos tyrimo galimybių. Pavyzdžiui, šiuolaikinė fizika dar negali tirti mikrodalelių išsivystymo procesų. Ji dar nepriejo ir prie jų struktūros aiškinimo, nors vienu dalelių virtimas kitomis (t. y. jų vystymasis) jau yra konstatuotas. Dėl to kai kurie fizikai (pavyzdžiui, V. Haizenbergas) teigia, kad ne tik fizika, bet ir apskritai mokslas turi apsiriboti reiškinių aprašymu, neturėdamas vilties kada nors juos paaiškinti. Toks vidinis nusiginčlavimas šiuo atveju yra susijęs su ignoravimu viso mokslo pažintinio patyrimo, kuriuo pagrįsta dialektinė metodologija. Kadaiše biologija neturėjo metodinių prielaidų paaiškinti vystymosi aspektu gyvybės formų įvairumo. Prireikė daug laiko, kol tokios prielaidos atsirado ir vystymosi idėja buvo realizuota. Tuo atžvilgiu šiuolaikinės fizikos padėtis yra palankesnė, negu XVIII a. biologijos: mikrodalelių vystymasis jau dabar yra konstatuotas. Dialektinės-materialistinės filosofijos metodologinis vaidmuo pasireiškia tuo, kad ji padeda išaiškinti atskirų mokslų pažangos problematiką, pagrįsti tolesnių tyrimų krypties pasirinkimą. Ji plečia tyrinėtojų pažintinį horizontą, surasdama metodologinius kriterijus, kuriais galima reikiamai įvertinti specialių tyrimo rezultatų prasmę bei vietą tiek konkretaus mokslo, tiek ir viso mokslo pažangos procese. Dėl to filosofija nevirsta savotišku specialių mokslo teorijų interpretatoriumi, sankcionuojančiu vienokį ar kitokį konkretų specialių mokslo problemų sprendimą. For-

muluodama bendruosius mokslo metodologijos principus, filosofija nesibrauna į specialių tyrimų sferą, neduoda konkrečių nurodymų, kaip reikia spręsti iškilusias specialias problemas.

4. Filosofijos pasaulėžiūrinis ir ideologinis vaidmuo

Filosofija, kaip kovojančių ideologijų teorinio pagrindimo forma, atlikdavo ir atlieka reikšmingą ideologinį vaidmenį. Tas vaidmuo yra susijęs su jos įtaka pasaulėžiūrai, turinčiai savo ideologinį aspektą.

Filosofijos ryšys su pasaulėžiūra yra gana glaudus, ir dėl to jos kartais yra tiesiog tapatinamos. Tačiau pasaulėžiūros sąvoka yra platesnė ir sunkiau apibrėžiama už filosofijos sąvoką. Apskritai pasaulėžiūra yra bendra pažiūra į pasaulį, į žmonių visuomenės ir atskiro žmogaus vietą tame pasaulyje, žmogaus elgesio pagrindus. Dėl to pasaulėžiūros turinys negali priklausyti kuriam nors vienam mokslui. Jis yra kompleksiškas, susidedąs iš įvairių mokslų duomenų. Kita vertus, pasaulėžiūros turinys nėra vienybės; jame galima išskirti du aspektus: pažintinį-aiškinamąjį ir ideologinį-vertinamąjį. Šie du aspektai pasaulėžiūroje daugiau ar mažiau derinami, išvedami vienas iš kito. Ypač tai būdinga religinei pasaulėžiūrai, kuri dievo valia aiškina ir pasaulio sąrangą, ir visuomeninio žmonių elgesio pagrindus.

Ankstyvuosiuose savo raidos etapuose filosofijos turinys buvo artimesnis pasaulėžiūrai, negu tam tikram mokslui. Vėliau įvairiose filosofijos srovėse buvo iškelta alternatyva: arba filosofija yra pasaulėžiūra (vadinasi, ji ne mokslas), arba ji yra mokslas (vadinasi, ji nėra pasaulėžiūra). Šiuo klausimu marksistinėje filosofinėje literatūroje nėra vieningos nuomonės. Kai kurie autoriai marksistinės filosofijos turinį laiko dvilypiu: viena, ji laikoma apibrėžto turinio mokslu (t. y. dialektika), antra, jai priskiriamas papildomas, pasaulėžiūrinis turinys. Kiti autoriai pasaulėžiūrinį marksistinės filosofijos vaidmenį aiškina jos metodologiniu vaidmeniu. Ši pažiūra, atrodo, yra labiau pagrįsta.

Marksistinės filosofijos, kaip apibrėžtą objektą turinčio mokslo, metodologinė paskirtis ją daro pasaulėžiūrą kuriančiu veiksniu tiek pažintiniu, tiek ir ideologiniu aspektu. Pats pasaulėžiūros skirstymas į mokslinę ir nemokslinę (t. y. religinę) galimas metodologiniu pagrindu: pasaulėžiūra yra tiek moksliška, kiek moksliška jos metodologija. Antra vertus, nuo metodologijos priklauso ir ideologinių vertinimų pobūdis. Marksistinė filosofija sudaro naujos ideologinių vertinimų teorijos metodologinį pagrindą. Jei iki K. Markso ideologiniuose vertinimuose buvo ieškoma besąlygiško, nuo visuomeninės situacijos nepriklausomo tu-

rinio, tai marksistinė filosofija konstatuoja ideologinių vertinimų kriterijų istoriškumą ir nustato objektyvius jų kitimo pagrindus. O tai reiškia, kad ideologinių vertinimų kriterijai gali būti objektyviai aiškinami, atsižvelgiant į realius konkrečios visuomenės vystymosi poreikius. Nustatytus mokslinio ideologijos aiškinimo galimybę, nebelineka pagrindo priešpastatyti ideologiją pažinimo proceso turiniui. Konkretus pažintinio ir ideologinio aspekto darnos pavyzdys yra marksistinė komunizmo teorija. Komunizmas čia traktuojamas kaip objektyviai sąlygota visuomenės raidos pakopa, kurios istorinis būtinumas pagrindžiamas, nesiremiant vertinamojo pobūdžio argumentais. Šiuo atžvilgiu ji yra griežtai pažintinio turinio teorija, visiškai nusipelnanti „mokslinio komunizmo“ pavadinimo. Kaip teorinis revoliucinio darbininkų judėjimo programų ir atitinkamų vertinimų pagrindas, ši teorija atlieka svarbų ideologinį vaidmenį. Tačiau pažintinio ir ideologinio turinio ryšys, kurį realizuoja marksistinė komunizmo teorija, nereiškia, kad iš filosofijos metodologinio turinio galima tiesiog logiškai išvesti ideologinius vertinimus. Pavyzdžiui, iš dialektikos dėsnų logiškai neseka koks nors konkretus politinės veiklos programos turinys ir su juo susiję vertinimai. Čia būtinos tarpinės grandys, įgalinančios pereiti nuo bendrų metodologinių principų prie materialistinės visuomenės metodologijos, o nuo jos — prie marksistinės komunizmo teorijos, kuri sudaro tiesioginį teorinį politinės veiklos programų pagrindą, tų programų, kurių turinys priklauso nuo konkrečių revoliucinio darbininkų judėjimo ir socializmo bei komunizmo statybos sąlygų.

5. Dialektinės-materialistinės filosofijos problematikos vienumas

Filosofija savo dialektiniu turiniu yra vieningos problematikos mokslas. Tiesa, tikrovės (gamtos, visuomenės) ir ją pažįstančio mąstymo procesai sudaro skirtingo pobūdžio objektus. Todėl yra skiriama objektyvioji (t. y. tikrovės vystymosi teorija) ir subjektyvioji dialektika (t. y. mąstymo, pažinimo raidos teorija). Tačiau toks skyrimas nereiškia, kad yra dvi dialektikos, skirtingai aiškinančios gamtą bei visuomenę ir pažinimo procesą. Priešingai, dialektika yra visų šių raidos procesų bendrumo teorija, ji nustato, kas bendra tikrovės ir pažinimo vystymuisi. Subjektyvioji ir objektyvioji dialektika — tai tik du dialektikos problematikos aspektai.

Kai kurie lenkų autoriai marksistinės filosofijos turinį skirsto į dvi dalis: ontologiją ir gnoseologiją, suteikdami joms savarankiškų filosofijos disciplinų prasnę. Tokia pažiūra, atrodo, nepagrįsta. Marksistinė

filosofijos objekto koncepcija nesudaro pagrindo grynai ontologijai, t. y. tokiai būties teorijai, kuri skirtusi nuo visų mokslų kuriamo tikrovės paveikslu. Todėl materialistinė besivystančios tikrovės koncepcija, kuria pagrįsta marksistinė filosofija, įeina į pažinimo teoriją kaip jos konstitucinis elementas. Antra vertus, marksistinės filosofijos objekto samprata nesudaro pagrindo ir grynai, t. y. nuo tikrovės dialektinės koncepcijos atitrauktai, pažinimo teorijai. Vadinasi, kaip pabrėžia V. Leninas, atkreipdamas dėmesį į dialektikos, logikos ir pažinimo teorijos turinio tapatumą, galima kalbėti apie du filosofinės problematikos aspektus — ontologinį ir gnoseologinį,— kurie vienas kito atžvilgiu nėra savarankiški.